ורפוא ירפא

מים ראשונים: כבר זכינו להשלים דף על תפילת משה אל נא רפא נא לה בפרשת בהעלותך, וכן אני ה׳ רופאך בפרשת בשלח. יחד עם הדף הנוכחי ורפוא ירפא, הרי לנו ״חוט משולש אשר לא במהרה יינתק״ לרפואה ולאריכות ימים אמן.

וְכִי יְרִיבֻן אֲנָשִׁים וְהִכָּה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב: אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ וְנִקָּה הַמַּכֶּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא: (שמות כא יח-יט).[1]

מסכת בבא קמא דף פה עמודים א-ב – ניתנה הרשות לרופא

ולרבנן בתראי דאמרי: כל שחייב בְּשֶׁבֶת חייב בריפוי, וכל שאינו חייב בְּשֶׁבֶת אינו חייב בריפוי, ריפוי דתנא ביה קרא למה לי? מיבעי ליה לכדתנא דבי ר׳ ישמעאל; דתניא, דבי ר׳ ישמעאל אומר: ורפא ירפא (שמות כא יט) - מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות.[2] ... רב פפא משמיה דרבא אמר: אמר קרא: ורפא ירפא, ליתן רפואה במקום נזק. האי מבעי ליה לכדתנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל: ורפא ירפא - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות! אם כן, נכתוב קרא ״ורופא ירפא״, שמע מינה: ליתן רפואה במקום נזק.[3]

מסכת נדרים דף מא עמוד א – אש של שמים

וא״ר אלכסנדרי א״ר חייא בר אבא: גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה. של חנניה מישאל ועזריה - אש של הדיוט והכל יכולים לכבותה, וזו של חולה - של שמים היא, ומי יכול לכבותה![4]

מסכת ברכות דף ס עמוד א – מחלוקת האמוראים

---

[1] יש פסוקים אחרים בתורה בהם מצוי השורש רפ״א, כמו: ״וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ״ (בראשית כ יז), ״וְהִנֵּה נִרְפָּא נֶגַע הַצָּרַעַת מִן הַצָּרוּעַ״ (ויקרא יד ג), וכמובן תפילתו של משה בעד אחותו מרים: ״אֵל נָא רְפָא נָא לָהּ״ (במדבר יב יג). אבל לענייננו, כפי שנראה להלן, שייך יותר הפסוק במרה, שמות טו כו: ״וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה׳ אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה׳ רֹפְאֶךָ״, שהוא הבטחה לרפואה מגבוה אם לא נחטא. לכך ניתן גם לצרף את הפסוק בשמות כג כה: ״ ... וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ״ למרות שאין שם רפ״א.

[2] בקטע זה, ברור לגמרא שמי שחבל בחברו וגרם לו שֶׁבֶת (ביטול מלאכה, הפסד הכנסה), גם אם לא גרם לו נזק פיסי והוא מתהלך על משענתו (ראו פירוש רש״י: ״על בוריו וכוחו״), חייב לשלם דמי ריפוי בנוסף לדמי ביטול מלאכה. שהרי התורה קושרת את שניהם בבירור בפסוק: ״אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ וְנִקָּה הַמַּכֶּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא״. אבל מספיק היה לכתוב: ״רק שבתו יתן ורפא״. מדוע החזרה בלשון כפולה: ״וְרַפֹּא יְרַפֵּא״? אלא, ללמדנו דבר אחר: שכלל נתנה רשות לרופא (לרופאים, לשון אבן עזרא) לרפא. לעסוק ברפואה, להתערב כביכול בהנהגת הקב״ה וטבע העולם.

[3] בקטע זה קושרת הגמרא את דמי הריפוי בנזק ולא בשֶׁבֶת. המהלך כאן הוא הפוך. ברור לגמרא שאנו הולכים בשיטת ר׳ ישמעאל שהחידוש הנלמד מהלשון הכפולה ורפא ירפא הוא שניתנה רשות לרופאים לרפא. השאלה היא רק: מאיפה לנו תשלום על הריפוי? אומרת הגמרא: יכולתָ לכתוב: ורופא ירפא. שרופא יכול לרפא. למה הלשון המיוחדת ורפוֹא ירפא? אלא מכאן שיש תשלום של דמי הריפוי, לצד התשלום על הנזק. מי שרוצה להעמיק בנושא, מוזמן לעיין בדפים אלה שבתחילת פרק החובל במסכת בבא קמא. כולם מיוסדים על המשנה הפותחת פרק זה: ״החובל בחברו חייב עליו משום חמישה דברים: בנזק, בצער, בריפוי, בשבת ובושת״. מה שחשוב לנו הוא להראות שהאמרה השגורה ״ורפא ירפא – מכאן שניתנה רשות לרופא לרפא״, שמקורה בסוגיה זו, קשורה קשר הדוק, בדיון ההלכתי, לענייני ממונות ותשלומי חובל בחברו. כדברי הירושלמי במקבילה במסכת בבא קמא פרק ח דף ו: ״רבי שמעון אומר: חידוש חידש הכתוב בפרשה הזאת, שיתן לו שבת וריפוי: רק שבתו יתן ורפא ירפא״. נראה ששני החידושים, תשלום דמי הריפוי והרשות של האדם להתערב בתהליכי הטבע ולעסוק ברפואה, אחוזים בקשר דו-כיווני הדוק. מחד גיסא, אי אפשר לפסוק לנחבל דמי ריפוי אם אין רשות לבני אדם לעסוק ברפואה. מאידך גיסא, לא יעלה על הדעת שהחובל – המזיק – יפטור את עצמו מדיני ריפוי ויאמר: לזה ידאג הקב״ה, את זה יעשה הזמן והטבע. זה לא באחריותי. ועדיין, הלשון ״שנתנה רשות לרפא״ נשמעת כמו איזו מגבלה שאומרת דרשני. מה מידת הרשות שניתנה ומה היקפה? אולי היא מוגבלת למקרה של ריפוי בגין חבלה מהטעם שאמרנו שלא יעלה על הדעת שהחובל יפטור את עצמו, אבל במחלה סתם לא? וההפך, למה רשות ולא מצוה? מרגע שנתנה רשות כזו, האין זו חובה? חובה להגיש סיוע רפואי ואפילו חובה ללמוד רפואה ולהתמחות בה, למה רק ״רשות״?

[4] מקור זה מציג את הגישה הקיצונית-אמונית שאם אדם חלה או נחבל או נפצע, אין זה אלא משמים - ומי יכול לכבותה אש של שמים? משתמע ממנה לכאורה, שאי לכך גם אין לאדם רשות להתערב רפואית בגזרת שמים (מלבד להתפלל ולעשות תשובה כפי שנראה להלן). אך אם מדובר על ״נס״, האם אין הידע הרפואי-מדעי-טכנולוגי שבני האדם הצליחו לפתח ולשמר לאורך הדורות בתבונה כלל-אנושית ולהציל בעזרתו חיים – האם אין זה נס גדול להתנוסס בו? האם אין זה גילוי של בריאת האדם בצלם אלהים ושל התגשמות תפילותינו שלוש פעמים בכל יום: ברוך החונן לאדם דעת ולאנוש בינה? ראו דברינו מעשה שמים ומעשה בשר ודם בפרשת בראשית. כך או כך, ר׳ אלכסנדרי מייצג גישה אחת ולהלן נראה גישות אחרות.

דאמר רב אחא: הנכנס להקיז דם אומר: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו. אמר אביי: לא לימא אינש הכי, דתני דבי רבי ישמעאל: ״ורפא ירפא״ - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות.[5]

מסכת פסחים פרק ד משנה ט – גניזת ספר תרופות

ששה דברים עשה חזקיה המלך על שלושה הודו לו ועל שלושה לא הודו לו ... כיתת נחש הנחושת והודו לו. גנז ספר רפואות והודו לו ... [6]

פירוש רש״י בגמרא פסחים נו ע״א: וגנז ספר רפואות – כדכתיב: והטוב בעיניך עשיתי, ואמרינן בברכות שגנז ספר רפואות. לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאין מיד.[7]

פירוש רמב״ם למשנה שם: ספר רפואות, היה ספר שהיה בו סדר רפואות במה שאין מן הדין להתרפות בו, כגון מה שמדמין בעלי ״הטלסמאת״ שאם עושין ״טלסם״ בסדר מסוים מועיל לחולי פלוני וכיוצא בזה מדברים האסורים. ומחברו לא חברו אלא על דרך הלימוד בטבעי המציאות ... וכאשר קלקלו בני אדם ונתרפאו בו, גנזו.[8]

אגדת בראשית (בובר) פרק יא – כיתות נחש הנחושת

יש לקה וביקש מאביו - זה חזקיהו.[9] בשעת שחלה והסב פניו אל הקיר, שנאמר: ״וַיַּסֵּב חִזְקִיָּהוּ פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה׳ ... זָכָר נָא אֵת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵב שָׁלֵם וכו׳ ״ (ישעיה לח ב ג). מהו ״זכור נא״? אלא כשחטאו ישראל שלח עליהם נחשים שרפים. כשצעקו אל משה, אמר לו הקב״ה: ״עשה לך שרף וגו׳ ויעש משה נחש וגו׳ ״ (במדבר כא ח ט). וכך היה עומד נחש הנחשת, כל זמן שאדם נישך, היה מסתכל בו ומתרפא. עד שעמד חזקיה וראה את ישראל זונים אחריו, אמר: עכשיו כל מי שהוא צריך להתרפאות יהא הולך אצל זה ומניח את הקב״ה? העבירו, שנאמר: ״וכתת נחש נחשת וגו׳ ״ (מלכים ב יח ד). התחילו לומר: מה אתה עושה? מה שהתקין משה, את סותר? אמר להן: כל מי שצריך להתרפאות יסתכל בקב״ה ויתרפא, שנאמר: ״הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו״ (תהלים לד ו), וכן הוא אומר: ״בה׳ אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו ״ (מלכים ב יח ה) - זה שלקה וביקש מאביו.[10]

---

[5] יצאנו מדין רפואה של חובל ומזיק לנושא הרפואה והריפוי הכללי. רב אחא מציג עמדה ברורה שאין לאדם, אלא לבטוח בה׳ ואם בכל זאת אנו הולכים לרופא, אין זה אלא משום שכך נהגו; מעין הסכמה של בדיעבד עם ההליכה לרופאים. ראו בגמרא שם שרבי אבהו אף הקצין דעה זו של רב אחא והחיל אותה אפילו על הליכה לבית המרחץ ועל נס שארע לו שם. אבל אביי אינו מסכים ומזכיר את שיטתו של תני דבי רבי ישמעאל (שבנוסחאות שבידינו נמצאת בגמרא אבל לא במכילתא דרבי ישמעאל!) שניתנה רשות לרופא לרפא. נראה שהגישה האמביוולנטית לרפואה לא הוכרעה, גם לא בעקבות דבריו של ר׳ ישמעאל. אביי מפרשה באופן מורחב ואילו רב אחא טוען לפירוש מאד מצומצם. ועדיין צריך להבין מדוע אביי מתנגד לומר ״יהי רצון״ הנ״ל.

[6] וכן הוא בגמרא פסחים נו ע״א (וברכות י ע״ב): ״תנו רבנן: ששה דברים עשה חזקיהו המלך, על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו. על שלשה הודו לו: גנז ספר רפואות - והודו לו, כתת נחש הנחושת - והודו לו ...״. אבל באבות דרבי נתן נוסח א פרק ב במסגרת רשימת כל מי שעשו סייג לתורה (או ״לדבריהם״), רק שבחים לחזקיהו והכל ״על דעת המקום״: ״חזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום: גנז ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום ... והסיר את הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום ... סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום״.

[7] כשיטת רב אחא בגמרא ברכות לעיל.

[8] ראו המשך דבריו שם: ״ואפשר שהיה ספר שיש בו הרכבת סמים המזיקין כגון סם פלוני מרכיבין אותו כך, ומשקין אותו כך, וגורם למחלה זו וזו, ורפואתו בכך וכך ... וכאשר קלקלו בני אדם והיו הורגין בו, גנזו. ולא הארכתי לדבר בענין זה אלא מפני ששמעתי וגם פירשו לי, ששלמה חבר ספר רפואות שאם חלה אדם באיזו מחלה שהיא פנה אליו ועשה כמו שהוא אומר ומתרפא. וראה חזקיה שלא היו בני אדם בוטחים בה׳ במחלותיהם אלא על ספר הרפואות, עמד וגנזו. ומלבד אפסות דבר זה ומה שיש בו מן ההזיות, הנה ייחסו לחזקיה ולסיעתו, שהודו לו, סכלות שאין ליחס דוגמתה אלא לגרועים שבהמון. ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה׳? והוי שוטים יאמר להם! כי כמו שאני מודה לה׳ בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאשתמש בה. ולא הייתי צריך לסתור פירוש זה הגרוע לולי פרסומו״.

[9] המדרש דורש שם את הפסוק מספר מיכה ז ט: ״זַעַף ה׳ אֶשָּׂא כִּי חָטָאתִי לוֹ״ ומציג את איוב כדמות שלילית שלקה (בייסורים) ובעט, לעומת חזקיהו שלקה (חלה עד שנטה למות) והתפלל לקב״ה (״ביקש מאביו״).

[10] חזקיהו לא רק גנז ספר רפואות, אלא גם כיתת את נחש הנחושת שעשה משה. האם מכאן נוכל להביא ראיה לשיטת רש״י (שלא היו בוטחים בה׳) או לשיטת רמב״ם (שהיה בספר הרפואות עבודה זרה או נזק ממשי)? מלשון המדרש נראה לכאורה כרש״י: ״התחילו לומר: מה אתה עושה? מה שהתקין משה, את סותר? אמר להן: כל מי שצריך להתרפאות יסתכל בקב״ה ויתרפא״. לכך גם נוכל לצרף את המשנה בראש השנה פרק ג משנה ח: ״וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים ואם לאו היו נימוקים״. אלא שרש״י עצמו מפרש בגמרא בפסחים נו ע״א: ״כתת נחש הנחושת – לפי שהיו טועים אחריו״. ושטיינזלץ שם מרחיב: ״משום שעשאוהו ישראל עבודה זרה״. ועדיין כף המאזניים מעוין. מה גם שהרמב״ם, לשיטתו, יכול להסתדר עם המשנה בראש השנה, כי גם אם ניתנה רשות לרופא, תמיד טוב גם להתפלל ולשפוך שיח ולזכות בסייעתא דשמיא. וכבר זכינו לדון בנחש הנחושת בפרשת חוקת. ראו גם דברינו נחושתן שם. ולעצם הרעיון שדורות מאוחרים

אבן עזרא שמות כא יט – הבחנה בין חולי חיצוני וחולי פנימי

ורפא ירפא - לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ. רק כל חולי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאותו. וכן כתוב: ״כי הוא יכאיב ויחבוש״ (איוב ה, יח). וכתוב באסא: ״גם בחוליו לא דרש את ה׳ כי אם ברופאים״ (דברי הימים ב טז יב). והנה הכתוב הפריש, כי לא אמר ורפא יִרְפָּא מן הבנין הקל, רק ורפא יְרַפֵּא שהוא מהבנין הכבד.[11]

מסכת סנהדרין דף קא עמוד א – אני ה' רופאך

כתיב: ״כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה׳ רופאך״ - וכי מאחר שלא שָׂם - רפואה למה? אמר ליה, הכי אמר רבי יוחנן: מקרא זה מעצמו נדרש, שנאמר: ״ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה׳ אלהיך״ - אם תשמע לא אשים, ואם לא תשמע - אשים, אף על פי כן כי אני ה׳ רופאך.[12]

רש"י שמות טו כו – רפואה מונעת ושמירה על הבריאות

לא אשים עליך - ואם אשים הרי היא כלא הושמה - כי אני ה׳ רופאך, זהו מדרשו. ולפי פשוטו, כי אני ה׳ רופאך ומלמדך תורה ומצות למען תנצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דבר זה פן יביאך לידי חולי זה וכן הוא אומר: ״רְפָאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ״ (משלי ג ח).[13]

דברי הימים ב פרק טז פסוק יב – אסא דרש ברופאים ולא בה'

וַיֶּחֱלֶא אָסָא בִּשְׁנַת שְׁלוֹשִׁים וָתֵשַׁע לְמַלְכוּתוֹ בְּרַגְלָיו עַד לְמַעְלָה חָלְיוֹ וְגַם בְּחָלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה׳ כִּי בָּרֹפְאִים.[14]

רמב"ן ויקרא כו יא "ונתתי משכני בתוככם ולא תגעל נפשי אתכם"

ביטלו או שינו דברים שעשה או גזר משה, גם על כך יש להרחיב בהזדמנות אחרת. כמקדמה, ראו הגמרא בסוף תענית, דף כד ע״א: ״אמר ר׳ יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלום״. ראו שם.

[11] כאן אבן עזרא עדיין מתון ומנסה לאזן ולפשר בין דברי הגמרא על הרשות שנתנה לרופא (רפואה חיצונית) ובין ״כי אני ה׳ רופאך״ (רפואה פנימית). בפירוש הקצר על הפסוק שלנו הוא אומר דברים הרבה יותר חריפים (שנראה שמסבירים גם את דבריו על הבנין הקל והכבד של השורש רפ״א): ״ולהתיר דברי הרופאים, דברי יחיד הם. כי לפי דעתי, כי האמת להישען ישר דרך על בוראו ולא על בינתו. כן בדרך המזלות ובדרך הרפואות. כי הכתוב אמר: אני ד׳ רופאך (שמות טו כו), ואין צורך לעשות רופא אחר שותף עמו. וכן אמר: והסירותי מחלה מקרבך (שמות כג כה). וברך את לחמך ואת מימיך (שמות כג כה). והפך זה: אשר לא תוכל להירפא (דברים כח כז), גם בחוליו לא דרש את ה׳ כי אם ברופאים (דברי הימים ב טז יב), וכן כתוב: מחצתי ואני ארפא (דברים לב לט), כי הוא יכאיב ויחבש (איוב ה יח). וטעם ורפא ירפא - מבנין הכבד הדגוש. ואיננו כמו הקל. והמכה היא מיד האדם, ויוכל האדם לרפאותה, ומי ירפא שיכה השם? רק הכתוב אמר: ״לָכוּ וְנָשׁוּבָה אֶל ה׳ כִּי הוּא טָרָף וְיִרְפָּאֵנוּ יַךְ וְיַחְבְּשֵׁנוּ (הושע ו א)״. זה אבן עזרא שבמקומות רבים נוקט בדרך השכלית הברורה (ראו דבריו: ״והמלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו״, בהקדמתו לפירושו לתורה). מעניין מה היה הרמב״ם אומר לאבן עזרא אם היו נפגשים? ומי חסר לנו כאן? רמב״ן שהיה גם הוא רופא.

[12] כבר זכינו להקדיש דף לנושא כי אני ה׳ רופאך בפרשת בשלח וכאן נעשה סטיה קלה לנושא זה בעקבות אבן עזרא שבהערת השוליים הקודמת. הגמרא עומדת על הסתירה הפנימית שבפסוק בין ״לא אשים עליך״, היינו שלא תחלה כל עיקר ובין ״אני ה׳ רופאך״, היינו שיש צורך ברפואה. ההסבר המוצע הוא שאם נשמע בקול ה׳ ולא נחטא, לא נחלה. אבל אם בכל זאת נחטא, כפי שפרשני הגמרא והמקרא (שפתי חכמים על הפסוק) מסבירים שהרי אין צדיק בארץ שלא יחטא, הקב״ה ירפאך בכל זאת. האם מכאן אפשר להוכיח כשיטה שאין לאדם להתערב בתהליך הריפוי? לאו דווקא. הפסוק בפרשת בשלח מציג אידיאל של אמונה בדומה לברכות אחרות בתורה; פרשת משפטים ״ורפוא ירפא״ מתמודדת עם המציאות האנושית שבה בני אדם חוטאים אבל גם משכילים ומבינים בעזרת ״החונן לאדם דעת״ את חוקי הטבע המונחים בבריאה. ואמונה ותפילה תמיד צריכים כרב אחא לעיל.

[13] ״מדרשו״ היא הגמרא בסנהדרין שראינו לעיל. אבל הפשט, אומר רש״י הוא שרפואה היא גם הקפדה על חיים חומריים ורוחניים בריאים שמראש מונעים מחלות וצורך ברפואה מרפאת - מה שנקרא בימינו רפואה מונעת, היגיינה, חיים בריאים. ראו הדף גומל נפשו איש חסד בפרשת בהר. ראו עוד על רש״י זה בפירוש גור אריה: ״משמע מדברי רש״י כי אני ה׳ רופאך, כלומר אני רופא שלך ומלמד אותך שלא יבא עליך חולי ... ויהיה ״רופאך״ תואר כמו רופא, ונקרא ״רופאך״ אף בשעה שאינו מרפא - אך שהוא מלמד לו שלא יחלה״. ראו גם בכור שור על הפסוק: ״וזהו כי אני ה׳ רופאך, שאפרישך מכל המיאוסין הללו, כי המיאוס מביא את האדם לידי חליות. וכן הוא אומר: וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך. ואינו אומר כי אני ה׳ רופאך, שתהיה חולה וארפאך, דאם כך הוי קללה״. ורמב״ן כדרכו חולק ואומר: ״ואין פשוטו של מקרא שיהיה ״רופאך״ תואר. ואין דרך שיבטיח האדון את עבדיו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים. ולא כן כל ההבטחות שבתורה״. ראו דברינו אין הבטחה לצדיק בעולם הזה בפרשת ויצא. וכבר הקדשנו כאמור דף לנושא כי אני ה׳ רופאך בפרשת בשלח, ראו המשך הדיון שם.

[14] חזרנו ל״רפוא ירפא״. פסוק זה אכן נראה כמקור חזק מאד לדעה האנטי-רפואית שראינו ברש״י ואבן עזרא. וכך כותב גם בעל חובת הלבבות בשער ד - שער הביטחון פרק ג: ״וההקדמה השלישית, שייחד אלהיו בביטחונו בו במה שהוא חייב לבטוח בו. ואל ישתף זולתו עמו ויבטח עליו ועל אחד מהברואים, ויפסיד בטחונו באלהיו בהשתתף זולתו עמו. וכבר ידעת מה שנאמר באסא עם חסידותו עת שסמך על הרופאים, דכתיב ובחוליו לא דרש את ה׳ כי אם ברופאים, ונענש על זה, ואמר הכתוב: ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו״. לעומתם, ראו פירוש דעת מקרא שמנסה לרכך ולאזן עם הדעות הפרו-רפואיות ואלה דבריו: ״ואף בחוליו לא דרש את ה׳ – לא שאל בנביא כמו שעשתה רבקה: ותלך לדרוש את ה׳. ולא התפלל אל ה׳ כמו שעשה חזקיה ... אלא דרש ברופאים בלבד ... ששם בטחונו ברופאים לבדם״.

והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג עניינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם. כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר: (שמות טו כו) כי אני ה׳ רופאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה. גם כי יקרם עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים ... אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח ״וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך״?[15] ...

וזו היא כונתם באמרם (שם) ורפא ירפא - מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות. לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות, והוא לא היה מעדת השם שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו. לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי השם לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו. ועל כן האנשים הנצים שהכו זה את זה באבן או באגרוף (שמות כא יח), יש על המכה תשלומי הרפואה. כי התורה לא תסמוך דיניה על הנסים, כאשר אמרה (דברים טו יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, מדעתו שכן יהיה. אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים.[16]

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף ס עמוד א – כמצוות השבת אבידה

מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות. הקשה ה״ר יעקב מאורליינ״ש: פשיטא! למה לא ירפאו הרופאים? הא כתיב ״והשבותו לו״ ודרשינן: זו היא השבת גופו. וכתיב: ״לא תעמוד על דם רעך״! ותירץ שניתן רשות לרפאות בשכר ...[17] ולי נראה דחולאים הבאים מחמת אדם, דין הוא שירפאם. אבל חלאים הבאים מעצמן, אי לאו קרא הוה אמינא שאין לרפאותם שנראה כמבטל גזרת המלך.[18]

---

[15] רמב״ם שוב יענה מהדוגמא של אדם רעב: ״אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק״. ואנו נוסיף גם את הוויכוח של רבי עקיבא עם טורנוסרופוס שתקף אותו מדוע התורה מצווה לעזור לעניים: ״אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם?״ (בבא בתרא י ע״א), בדברינו אם כבנים אם כעבדים בראש השנה, וכן מצוות צדקה בפרשת בהר. ראו תשובת רבי עקיבא שנראה שאפשר להעתיק אותה גם לדיון כאן. ומה יעשה רמב״ן עם הפסוק ״ורפוא ירפא״?. התשובה מיד בהמשך דבריו.

[16] נראה שרמב״ן שהיה בעצמו רופא, מנסה לאזן בין המצב האוטופי והרצוי של האדם הצדיק שלא חוטא שהוא בהשגחה תמידית של הקב״ה, ובין המציאות של חולה ״שלא היה מעדת ה׳ שחלקם בחיים״ וכעת הוא חולה ויש לטפל בו בדרכי הטבע ולא לסמוך על ניסים. כדאי לראות את דברי רמב״ן שם במלואם כיצד הוא ״מתמרן״ בין שתי הגישות. שימו לב איך הוא מזכיר גם את אחריות הרופא ושלא יחשוש שמא ייכשל בטיפול הרפואי (Malpractice). לעומת הדברים המאוזנים כאן, ראו דבריו הנמרצים והברורים של רמב״ן בספרו תורת האדם שער המיחוש, בעניין הצורך בטיפול רפואי של בשר ודם: ״ומסתברא דהא דאמרינן נתנה תורה רשות לרופא לרפאות ... האי רשות - רשות דמצוה הוא, דמצוה לרפאות ובכלל פקוח נפש הוא, כדתנן: מאכיליו אותו ע״פ בקיאים. ותניא (יומא פ״ג ב׳) מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו ע״פ בקיאים דבש וכל מיני מתיקה ... ותנן נמי (פ״ד א׳) החושש בפיו מטילין לו סם בשבת ... וכן בכל מתרפאין חוץ מעצי אשרה. כולן בדרכים של מלאכת הרפואות עושין אותן, ואי אפשר לדעת אותן אלא ע״פ אותה חכמה. וכן עין שמרדה מותר לכוחלה בשבת, מלאכת הכוחלין משערי הקלורין של רפואות היא, והואיל ומחללין שבת ברפואות, שמע מינה בכלל פקוח נפש הן, ופקוח נפש מצוה רבה היא. הזריז בחכמה זו משובח והנשאל מגונה והשואל שופך דמים. וכל שכן, המתיאש ואינו עושה. ושמע מינה, כל רופא שיודע בחכמה ומלאכה זו חייב הוא לרפאות, ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים״. דברים תקיפים אלה של רמב״ן התגלגלו בספרות הראשונים והאחרונים ושמשו בסיס הלכתי חשוב. ראו טור (ובית יוסף) יורה דעה סימן שלו. ובקיצור שולחן ערוך סימן קצב סעיף ג: ״התורה נתנה רשות לרופא שירפא ... ולכן אין לו להחולה לסמוך על הנס, אלא חייב להתנהג בדרך העולם לקרות לרופא שירפאהו, וכבר כמה חסידי עולם נתרפאו על ידי רופאים. ומי שמונע את עצמו לקרות לרופא, שתים רעות הנהו עושה, האחת דאסור לסמוך על הנס במקום שיש סכנה, ודבר זה גורם שיזכרו עוונותיו בשעת חוליו, ועוד דהוי יוהרא וגיאות (גאווה) שסומך על צדקתו שיתרפא בדרך הנס, ויש לו לקרוא להרופא היותר מומחה, ובכל זאת לבו יהא לשמים ויבקש רחמים מאת הרופא הנאמן יתברך שמו, ואף בו יבטח לבו״. איזה מהפך עושה כאן רמב״ן בהשוואה עם פירושו הנ״ל לתורה. דווקא אותם צדיקים שהם ״מעדת השם״ חייבים לשמש דוגמא לריפוי בדרך הטבע ואי הסתמכות על הנס! ראו גם ר״י אבן שועיב בדרשתו לפרשת שלח לך שממש הופך את הפסוק הנ״ל מדברי הימים, על אסא שלא דרש בה׳ רק ברופאים, על פניו: ״ונחזור לענין שהתורה לא רצתה שיסמוך אדם על הנס ... וכן הוא אומר קטנתי מכל החסדים וגו׳, וכתיב לא תנסו את ה׳. וכן צריך לעשות במזונותיו וחוליו, שלא יסמוך על הנס אלא יטרח אחר פרנסתו ורפואתו ויסמוך על השם שיעזרהו עם השתדלותו, וזהו ורפא ירפא, וכתיב וגם בחוליו לא דרש את ה׳ וגו׳״. ונראה שאגב נושא הריפוי הגענו לדילמה של ביטחון והשגחה מול השתדלות וכח הבחירה שחוצה את ספרות חז״ל ומחשבת ישראל לכל אורכן.

[17] שמהפסוק ״לא תעמוד על דם רעך״ או ״והשבותו לו״, היינו חושבים שהרופא מחויב לרפא בחינם. באה הדרשה: ״ורפוא ירפא – מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות״ ומתירה לרופא ליטול שכר על רפואתו.

[18] הרא״ש מחזיר אותנו לסוג הפשרות שראינו אצל אבן עזרא ורמב״ן: יש מקרים שכן מותר וצריך להסתמך על הרופאים ויש שלא (לפחות לבוטחים בה׳). אבל ר׳ יעקב מאורליינ״ש, מבעלי התוספות, מביע כאן דעה נחרצת לא רק ברשות שניתנה לרופא לרפא, אלא בחובתו הגמורה לרפא, מדין הצלת נפשות אשר מעוגנת במצוות עשה ולא-תעשה אחרות בתורה שעליהן אין שום וויכוח: השבת אבידה ולא תעמוד על דם רעך (ואפשר להוסיף עוד מצוות כמו ואהבת לרעך, וחי אחיך עמך ועוד. ראו דבריו הנמרצים של הרמב״ם בהלכות מתנות עניים פרק ח לגבי פדיון שבויים). הרשות שנותנת המכילתא לרופא, מציע ר׳ יעקב מאורליינ״ש, היא ליטול שכר על פעולת הרפואה. מעיון בפרויקט השו״ת בקשר שבין רפואה ודין ״לא תעמוד על דם רעך״, נראה בברור שמרוצת הזמן, אולי עם התפתחות הרפואה והצלחותיה ״בשטח״, פשיטא לבעלי ההלכה והשו״ת, בפרט המודרניים, שרפואה היא הצלה לכל דבר ואין יותר שום פקפוק בנחיצותה ובחובה הכפולה: של הרופא לרפא ושל החולה להזדקק לרפואה. הדיון הוא רק אם ״הצלה״ זו היא

דברים רבה ו יג – משה מתפלל ומשה רופא

כיון שראה משה מה הגיע לאחותו, התחיל צווח ומתפלל עליה בכל לבו ונפשו: ״אל נא רפא נא לה״. רבותינו אומרים: אמר משה: ריבונו של עולם, כבר עשית אותי רופא. אם אתה מרפא אותה, הרי מוטב. ואם לאו - מרפא אני אותה ... אמר ר׳ אבא בר כהנא: למה הדבר דומה? לתלמידו של רופא שעלת מלניא[19] באחותו והביא אותה אצל רבו. אמר אותו תלמיד לרבו: מרי, כבר למדת אותי כל סדרן של רפואות. אם אתה מרפא אותה, הרי יפה. ואם לאו – הרי אני מרפא אותה. כך אמר משה: רבש״ע, כבר למדת אותי כל סדרן של נגעים. אם אתה מרפא אותה - הרי יפה. ואם לאו - הרי אני מרפא אותה.[20]

מדרש שמואל (בובר) פרשה ד – הרופא כאיש האדמה

מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבה שהיו מהלכין בחוצות ירושלים והיה עמהן אדם אחד. פגע בהם אדם חולה, אמר להן: רבותי, אמרו לי במה אתרפא. אמרו לו: קח לך כך וכך עד שתתרפא. אמר להן אותו האיש שהיה עמהן: מי הכה אותו בחולי? אמרו לו הקב״ה. אמר להן: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם! הוא הכה ואתם מרפאין?!

אמרו לו: מה מלאכתך? אמר להן: עובד אדמה אני והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את האדמה? מי ברא את הכרם? אמר להם: הקב״ה. אמרו לו: ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך! הוא ברא אותו ואת אוכל פריין שלו?! אמר להן: אין אתם רואין המגל בידי? אילולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומנכשו, לא העלה מאומה. אמרו לו: שוטה שבעולם, ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב: ״אֱנוֹשׁ כֶּחָצִיר יָמָיו כְּצִיץ הַשָּׂדֶה כֵּן יָצִיץ״ (תהלים קג טו). כשם שהעץ אם אינו נזבל ומתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש אדמה הוא הרופא.[21]

תלמוד ירושלמי ראש השנה פרק א הלכה ג – נרתיק של רפואות

אלה מועדי ה׳, מיכן ואילך: אשר תקראו אותם במועדם. אמר רבי אילא: אם קריתם אותם, הם מועדי. ואם לאו, אינן מועדי ...אמר רבי לוי: למלך שהיה לו אורלוגין. כיון שעמד בנו, מסרה לו. אמר רבי יוסה בר חנינה: למלך שהיה לו שומרה. כיון שעמד בנו, מסרה לו. אמר רבי אחא: למלך שהיה לו טבעת. כיון שעמד בנו, מסרה לו. אמר רבי חייה בר בא: לנגר שהיו לו כלי נגרות. כיון שעמד בנו, מסרה לו. אמר רבי יצחק: למלך שהיו לו אוצרות. כיון שעמד בנו, מסרם לו. ורבנן אמרי: לרופא שהיה לו נרתיק של רפואות. כיון שעמד בנו, מסרה לו.[22]

שבת שלום
מחלקי המים

ספציפית לרפא את הנזקק (הפוסקים החרדים), או רחבה יותר, כמו ללמוד רפואה ואף לעסוק במחקר רפואי ובקידום הידע הרפואי (הפוסקים המודרניים). ראו דברינו לא תעמוד על דם רעך בפרשת קדושים.

[19] ראו א.א. הלוי על אתר בשם ש. ליברמן. Maligna

[20] היכן לימד הקב״ה את משה סדרן של רפואות? במרה, פרשת שלח לך? שם אומנם כתוב: ״כי אני ה׳ רופאך״ אבל מדרש שמות רבה מג ג אומר ששם לימד הקב״ה את משה איך להפוך ״את המר מתוק״ – דומה אבל שונה. אז אולי בפרשת משפטים: ״ורפא ירפא״, או אולי בפרשת נגעים בספר ויקרא בפסוקים על ריפוי מהצרעת? כך או כך, התלמיד, משה, מביא את אחותו לרבו, הקב״ה, כי הוא מכיר בכך שעדיין הוא הרופא המומחה. ויחד עם זאת, הוא ״מאיים״ עליו שאם לא ירפא אותה, הוא התלמיד יעשה זאת. והרב, מה תגובתו? הוא לא מגיב, כביכול הוא אומר לתלמיד: אל ״תאיים״, לך ועשה את מה שלימדתי אותך. משה הוא אבי הרופאים לא פחות מאשר אבי הנביאים! מה יאמר על כך רמב״ן שמדגיש לעיל שהצדיקים בוטחים בנביאים ולא ברופאים. לו חי הרמב״ן בדורו של משה וחלה, האם היה הולך אליו כנביא או כרופא?

[21] ראו שוב דברי הרמב״ם שהבאנו בסוף הערה 8 לעיל בהשוואה בין אוכל ורפואה. מי קדם למי? הרמב״ם או מדרש (מאוחר) זה?

[22] בחרנו לסיים הדף במדרש זה המתאר, במשלים שונים, את מסירת קביעת המועדות מבית דין של מעלה לבית דין של מטה וכפי שנדרש במקומות רבים: ״אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מוטעים, אתם אפילו מזידים״ (למשל, בגמרא ראש השנה כה ע״א בסיפור על המחלוקת בין ר׳ יהושע ורבן גמליאל לגבי קביעת מועד יום הכיפורים). ראו גם תחילת המדרש בירושלמי שם אין בית הדין של מעלה מתכנס לקראת ראש השנה וכשהחליטו בית הדין למטה לעבר את חודש אלול (מה שמאד נדיר), מתפזר בית הדין של מעלה והכל נדחה למחרת. מה שחשוב לנו הוא המשל האחרון, של חכמים, של נרתיק הרפואות שהמלך מוסר לבנו. אמנם ״אין למדין מן המדרש״ (לא מצאנו מקור הביטוי, גאונים?), אבל נראה שיש במשל של חכמים על נרתיק הרפואות שהמלך מוסר בנאמנות לבנו, דרשה ״המשיחה לפי תומה״ אגב נושא אחר, חיזוק לשיטת הרמב״ם וליחס החיובי לעולם הרפואה. לא בכדי נקט הדרשן במשל זה. ורפוא ירפא – הקב״ה מוסר לבני האדם את נרתיק (ספר) הרפואות, בדיוק כפי שהוא מוסר להם את כלי הנגרות המסמלים את העולם הטכנולוגי וההנדסי ואת השעון (האורלוגין), המסמל את השליטה של האדם בזמן (שלו).

מים אחרונים: נראה שאת הפער בין הגישה 'האמונית' מול הגישה המעשית-מדעית מדגימים שני גדולי ישראל: ר' יוחנן שבגמרא סנהדרין קא לעיל משבח את הפסוק "כי אני ה' רופאך", בשעה שסבל מכאב שיניים הלך להתרפא אצל מטרוניתא אחת (עבודה זרה כח ע"א) ולא עוד, אלא שגילה בפומבי את סודות רפואתה למרות שנשבע לה שלא יעשה זאת. ורבי יהודה הנשיא שכאשר התרפא מכאבי הבטן הקשים שלו בעזרת יין תפוחים של עובד כוכבים מומחה (עבודה זרה מ ע"ב), טבע את הברכה הבאה: ברוך שמסר עולמו לשומרים. ראו בדברינו חכמה יש בגויים תאמין.

מים אחרונים לרפואה: מקובל בשם הרמב"ם: שראשי התיבות של ב ר י א ו ת הם:

בולם **ר**וגזו, **י**מעיט **א**וכלו **ו**ירבה **ת**נועתו.